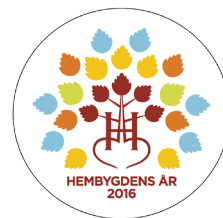

Detta är ett ett särtryck av den artikel som Styrso Sockens Hembygdsförening skrivit till vår hembygdsdag 2016. Vi firar att Hembygdsförbundet har 100-årsjubileum! Artikeln kan hämtas på vår hemsida: hembygd.se/styrso

Nu 2016 firar vi Hembygdsförbundets 100-årsjubileum. I början av 1900-talet frodades nationalromantiken i kultur, arkitektur och naturen som ideal. Skansen hade tillkommit i Stockholm 1891 och tjänade som inspiration för olika folkrörelser, varav alltså Hembygdsförbundet var en. Bildat mitt under 1:a världskriget omfattar det idag 1.900 hembygdsföreningar med 450.000 medlemmar.

Första världskriget var i sanning förödande i mänskliga förluster och lidande. Tio miljoner döda soldater och nästan lika många civila. Enbart vid slaget om Verdun som utkämpades 1916 dog 700.000 soldater. 1916 präglades förstås av kriget även i vår socken.

Svenskarna drabbades genom brist på matvaror, t ex socker och tyg, liksom mjöl för brödbak vilken blev realiteter som höjde levnadsomkostnaderna. Annars var väl mycket som vanligt; på Brännö och Vrångö skötte lotsarna sina uppdrag för handelssjöfarten, som var illa ansatt av tyska ubåtar i Atlanten. Skutskeppare från Donsö, Halsvik och Kössö var sysselsatta med kusttraden, allt fler på Vrångö, Donsö och Tången ägnade sig åt fiske som varit under uppsving och som var ytterst viktigt för landets livsmedelsförsörjning. Asperöborna utvecklade sig som detaljister och saluförde fisken i Göteborg. Badhushusrörelsen på Styrso gick dåligt och det fina värdshuset på Stjärnvik brann ned i slutet av juli detta år.

Början av 1900-talet präglades annars av en stark industriell tillväxt och många var framgångsrika för de svenska ingenjörspionjörerna och deras industrier. Jordbrukarnas antal minskade genom inflyttning till städerna och emigrationen – en femtedel av alla svenskar var nu bosatta i USA!

Efter unionsupplösningen 1905 hade en allmän nationalism börjat spira och 1916 firades den 6 juni för första gången Svenska flaggans dag (sedan

1983 nationaldag och 2005 helgdag). Det nybyggda pompösa Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm invigdes. Idrottsrörelser som t ex Lingförbundet (bildat 1912) var på frammarsch: "En sund själ i en sund kropp!" Och så Svenska Hembygdsförbundet (Samfundet för Hembygdsvård) förstås, som uppkom som ett slags protest mot industrialiseringens framfart mot traditionell folkkultur och människovärde.

Till följd av första världskriget uppstod allmän prisstegring, som inom landet alltmera ökades genom knappheten på importartiklar och svaga skördar, i synnerhet 1917. Prisökningen på de viktigaste nödvändighetsartiklarna utgjorde under kriget till april 1918 103 procent, på vissa varor mångdubbelt. Vissa näringar fick större inkomster än förut, andra vida mindre genom brist på råämnen. Jordbrukarna erhöll högre pris för sina produkter, men måste dyrt betala gödsel och fodermedel, vilka från 1916 knappast kunde importeras.

Ransoneringar infördes på t ex socker där ett kilo per månad var ransonen. Sedan krigsutbrottet hade priserna på klädesvaror i Sverige ökat med cirka 40%. Brödupprottet var en rad demonstrationer och kravaller som utbröt i maj 1917 i Göteborg som en reaktion på svälten som rådde i skuggan av kriget och regeringens hårdföra livsmedelspolitik.

Livsmedel i skärgården

Av stor betydelse för skärgårdsbornas livsmedelsförsörjning var det faktum att många ägnade sig åt jordbruk och djurhållning – alltså inte primärt fiske! Mjölkkor hölls på bete bortom byns tomter, liksom får. Många som inte var jordbrukare hade en gris som fick gå för sig själv. Men den måste ha ring i trynet, annars bökade den upp och förstörde för mycket. Det var dryga böter på att ha sin gris oringad på allmän mark. Handelsträdgårdar för grönsaker och frukt anlades – inte minst av Gus-

Majblomman 1916 – en styvmorsviol – samlade ca 17.000 kr, varav merparten överläts till "hämmande av tuberkulosen", kanske delvis till vårt sanatorium på Skäret?

Höet tas om hand på Sörängen – viktig syssla! I mitten Bagar-Johannes hustru Lisen.

taf Sandström – Hembygdsföreningens grundare. Likväl bestod mycket av födan av fisk – salt sill och torsk, som kunde fiskas i hemmavattnen.

En stor krigisk sammandrabbning som gjorde intryck på hela Västkusten var det sjöslag ägde rum den 31 maj-1 juni utanför Jylland. 150 brittiska fartyg kämpade mot 93 tyska i det omtalade Skagerrackslaget. 44 stora slagskepp ingick och båda parter ansåg sig efteråt som segrare. 6.100 briter och 2.600 tyskar kom aldrig hem. Liken flöt iland utefter hela västkusten och i kyrkoboken för 2 juli 1916 har vår kyrkoherde Holmdal präntat som döda:

- Johan Krüger, tysk torpedmaskinist född 1881-04-22, funnen i närheten av Buskär. Tillhörde jagaren V48 vid IV halvflottiljen (som gick under med 90 mans besättning). Stoffet flyttat till Kviberg 1966-11-07.
- J. Brown, engelsk örlogsmatros från Glasgow. Omkom vid sjöslaget i Nordsjön den 31-5-1916. Funnen i närheten av Wrångö.

Vidare små händelser från

bygden: 1916 ville organisten i Styrös kyrka gärna ha orgeln reparerad samt ev. utvidgad. Ombyggnaden skedde senare enligt ett förslag av Hammarberg och kyrkan fick på detta sätt en sextonstämmig orgel.

En stadga för Styrös skolbibliotek antogs år 1916. Avsikten var, framhölls det, "att bereda i första hand skolans lärjungar och sedan i mån av tillgång även äldre tillgång till god och bildande läsning".

"Biblioteket" skulle förvaras i skolsalen och hållas tillgängligt för lån på onsdagar och lördag

gar mellan klockan 4 och 5 eftermiddag. Det lilla bokbeståndet skulle väl vårdas, anförde skolrådet. "Vid åsamkad betydligare skada är låntagare skyldig lemna skadestånd."

Man hittar ibland uppgifter på lörens storlek. En barnmorska tjänade vid denna tid runt 300 kr om året, men kunde få diverse bidrag t ex 100 kr till bostad.

Den 29 juli 1916, vid halvfyratiden på morgonen, uppstod eld i Stjärnviks restaurangbyggnad och eftersom det blåste hårt spred sig elden snabbt till hotell och badhusbyggnaderna. Personal och gäster kunde rädda sig, en del dock i sista stund.

Öbergska (Hembygdsföreningens hus) ägdes av Badhusbolaget, som hade köpt det av familjen Öberg 1910. Användningssättet är okänt men 1919 såldes det vidare till chokladfabrikör Axel Forsberg.

Det stora sanatoriet som byggdes på Skäret 1908 räckte inte till utan 1916 köpte man villa Solvik för att få fler vårdplatser.

Varvet på Donsö grundades 1916 som en smedja och verkstad av Albert Johansson från Härryda som detta år flyttade till Donsö. Han tog 1919 Otto Grankvist och Hilmer Andreasson som kompanjoner och de började med reparationer av fiskebåtar och andra fartyg vid sitt företag Donsö Slip och Verkstad.

1916 fanns telefon bara på Styrös och Vinga. 22 abonnenter fanns på Styrös.

På Käsö hade karantänsverksamheten nästan upphört. Gustaf Hjortzberg skötte ledarskapet med Peter Silverskjöld som vikarierande läkare. Under första världskriget togs många personer in

Stjärnviks värdshus på Vargö före branden

för avlusning för att hindra spridning av fläcktyfus. 1916 anlöpte endast fyra fartyg Käsö för observation – åren därefter nästan inga och 1922 lades karantänen ned.

Bagar Johannes Corneliusson på Styrso ägde Ekudden tillsammans med sina syskon. 1916 såldes egendomen till skeppsmäklaren Gustaf Sandström, som uppförde det pampiga huset vid strandkanten 1917. Styrso Tanges havsbad byggdes om till sommarbostad av grosshandlare Otto Wallenius. Denne hade ett handelsföretag i Viner & Spirituosa på Norra Hamngatan 14. Bostaden var annars belägen i det fashionabla Wilhemsberg vid Örgryte gamla kyrka, vilket fortfarande finns kvar och nyligen såldes till ett hemligt belopp.

Evert Taube hade återvänt från sin inspirerande vistelse i Argentina och fullgjorde nu värnplikten i Flottan. 1917 var han vid jul för ett nostalgiskt besök på barndomsön Vinga.

Ösamhällena hade vid denna tid börjat organisera sig som municipalsamhällen. Självständiga kommunala enheter skapades och vissa stadsstador styrde administrationen. Först ut inom Styrso-skärgården var Donsö 1/12 1911. Sedan följde Vrångö och Asperö 3/9 1915 och Styrso 4/5 1923. Brännö var också en kort tid municipalsamhälle, men begärde att på nytt få bli by, vilket beviljades. Samtliga municip inom den södra skärgården upphörde den 31/12 1959.

Andra angelägenheter

Landstormen – föregångaren till Hemvärnet – var sedan 1914 i beredskap. Organisationen hade som uppgift att försvara närliggande inskrivningsområden och skydda fältarméns mobilisering. Göteborgs Landstormsbefälsförening bildades 1908 och syftade till att höja utbildningsnivån hos befälen, som främst bestod av civilister.

Göteborg intog vid tiden för första världskriget en dominerande ställning i den svenska transocean linjesjöfarten, och hade mer än en tredjedel av det totala svenska tonnaget. Under de båda världskrigen, särskilt det första, drabbades Göteborgs handelsflotta hårt med avseende på människoliv och fartyg. Fram till 1916 hade 40 svenska lastfartyg torpederats.

Dan Broström tog steget till transocean linjesjöfart år 1907 genom tillkomsten av Svenska Ostasiatiska Kompaniet. Den alltmer växande sjöfarten ställde även krav på nya bättre hamnanläggningar. Till att börja med byggdes Stigbergskajen 1906–

Emigranter vid Vinga på väg till USA. Bild Lars Gillis

1925 för ändamålet och 1925 tillkom Marieholmshamnen som en mottagningshamn för smärre oljefartyg.

Vidare som hände 1916 är t ex att Sophus Peterséns Lorensbergsteatern invigdes, liksom (Gamla) Ullevi, även en filmstudio uppe på Otterhällan som bekostats av Hasselblads fotografiska firma. Stadsdelen Kungsladugård började byggas efter en ny stadsplan och en viss Sten Allan Olsson föddes på Donsö. Röhsska museet stod klart, byggt liksom det vackra huset för Televerket på Kaserntorget i en driven jugendstil. Också det stora Hvitfeldtska läroverket skulle snart invigas. I dessa tider av ransonering infördes även motboken i Göteborg.

Tyskvänliga personer

När den tyska armén avancerade genom Belgien blev den svenska ambassadören i Berlin, Arvid Taube, så glad att han enligt uppgifter "började brösta sig som en tupp". Han förklarade för bankdirektör Marcus Wallenberg på besök att det vore en oförsvarlig dumhet om Sverige inte grep in i kriget och slöt sig till Tyskland.

Några veckor senare, när den franska regeringen hade evakuerats från Paris till Bordeaux sa den svenske kungen Gustaf V: "Det går bra i Frankrike".

Tsar Nikolaj II av Ryssland agerar oskickligt i den ökande socialistiska andan och 1917 avsätts han av bolsjevikerna vid februarirevolutionen. Detta påverkade rösträttsdebatten i Sverige, där valsystemet var influerat av hur mycket männen tjänade (kvinnor fick inte rösta). Först 1918 genomfördes allmän och lika rösträtt för män i Sverige, 1919 även för kvinnor.

Nobel i Baku

Med kapital som skapats i faderns vapenfabrik i St Petersburg investerade bröderna Nobel i det stora oljefältet i nuvarande Azerbajdzjan. Oljan hade hög kvalitet och med sin tekniska bakgrund kunde bröderna förbättra destillation, produktion och transporten, och inom kort var man det största industriella företaget i Ryssland. Robert Nobel konstruerade fartyg, pråmar och järnvägsvagnar med cisterner, som förde oljan genom Ryssland till marknaderna i Väst. Även var man pionjär genom att konstruera en lång oljeledning genom Georgien som förde oljan nära 1.000 km till Batumi vid Svarta Havet. År 1916 producerades 1,25 miljoner ton olja. En kuriositet är det faktum, enligt Nobels efterlevande, att Josef Stalin en tid arbetade som smörjare vid borrhornen.

Branobel hade en stor oljedepå vid nuvarande Göteborgs garnisons hamn.

Innan oljefälten förstatligades 1920 sålde familjen Nobel dessa till John D Rockefellers stora bolag Standard Oil.

Trafiken

Sedan 1908 var spårvagn framdragen ända till Saltholmen. Två konkurrerande bolag drev på 1910-talet trafik från Göteborg till skärgården; Gbg Nya Ångslups AB och Styrsö Nya Badhus AB. Verksamheten under första världskriget gick dåligt p g a bl a de höga priserna på kol till ångpannorna och vintertid körde man båtarna bara två gånger i veckan. Styrsöfiskaren Gustaf Samuelsson satte då

in sin lilla motorbåt Viking och blev snabbt populär hos öborna. Han körde till Långedrag och Saltholmen och hann med fler resor varje dag än ångbåtarna som gick in till Göteborgs hamn.

Hundra år är en lång tid. 1900-talets ofattbara utveckling på alla områden i Västvärlden känns omöjlig att upprepa. Vem kunde för 100 år sen tänka sig elektricitet för alla, TV, resor till månen, transistorer, Internet där allas information färdas jorden runt med ljusets hastighet, eller dagens avancerade kirurgi och mirakulösa mediciner? Kunde man ens drömma om två lediga dagar i veckan och fem veckors betald semester eller att var och en skulle kunna flyga till Thailand?

Ändå menar många att det är bara början på en allt snabbare snurrande värld. Morgondagens förhållanden kan vi nog bara drömma om på samma sätta som man gjorde 1916. Men kanske det höga tempot och arbetslivets stegrade krav kan medföra en sådan proteströrelse som uppstod för 100 år sedan mot industrialiseringen? Ligger lyckan verkligen i allt större TV-skärmar, allt smartare mobiler och galopperande sociala nätverk som hämmar umgänget med nära och kära? Kanske kan istället hembygdens trygga lugn och omgivningarnas vittnesbörd om förfädernas tålmodiga arbete komma bättre till heders? Att vårda det gamla till efterkommandes nytta och glädje?

Jag hoppas det.

Peter Andersson

1916 års konfirmander. Kyrkoherde Daniel Holmdal i mitten framför den stora prästgårdsbyggnaden där värmeledning (!) just hade indragits. Foto ur Lasse Petterssons samlingar.